

Oblici matrijarhata u drevnim bliskoistočnim mitologijama

Dolenčić, Karla

Master's thesis / Diplomski rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:880500>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-28**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET

Karla Dolenčić

**OBLICI MATRIJARHATA U DREVNIM
BLISKOISTOČNIM MITOLOGIJAMA**

(DIPLOMSKI RAD)

Rijeka, 2018.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za kroatistiku

Karla Dolenčić

Matični broj: 0009061443

Oblici matrijarhata u drevnim bliskoistočnim mitologijama

DIPLOMSKI RAD

Diplomski studij: hrvatski jezik i književnost / engleski jezik i književnost

Mentorica: izv. prof. dr. Sc. Danijela Marot Kiš

Rijeka, rujan 2018.

SAŽETAK

Davne je 1861. godine Johann Jakob Bachofen izdao knjigu pod nazivom „Majčinsko pravo“ i time stvorio jedan novi pokret među znanstvenicima, onaj koji u dalekoj prošlosti vidi matrijarhalno strukturirana društva. Zanimljiva arheološka otkrića te feministički pokret 20. stoljeća dodatno su potkrijepili ovu tezu te doveli do novog shvaćanja života ljudi i strukture društva za vrijeme neolitika, a time i nekadašnjih mitologija. Mitologija se mijenja ovisno o promjenama u društvu, iz čega možemo zaključiti i da se u patrijarhalno ustrojenim društvima drevnog Bliskog istoka mitologija mijenjala iz matrijarhalne u patrijarhalnu. Oslanjajući se na drevne tekstove, u ovom će se radu tražiti ostatci matrijarhalne mitologije kod starih Sumerana, Babilonaca, Hebreja i Grka u snažnim ženskim božanskim likovima koji će biti posebno izdvojeni, ali će biti prikazane i brojne poveznice između ovih mitologija.

SADRŽAJ

1.	UVOD	6
2.	OBJAŠNJENJE KLJUČNIH POJMOVA	
	2.1 Matrijarhat	8
	2.2 Drevne bliskoistočne civilizacije	8
	2.2.1 Sumer, Babilon i Mezopotamija	9
	2.3 Vremensko određenje	9
	2.4 Religija i mitologija	9
	2.5 Mit	10
	2.6 Odabir literature	11
	2.7 Povezanost mitologija	13
	2.7 Povezanost mitologije i društva	13
3.	DREVNI MATRIJARHAT	14
	3.1 Johan Jakob Bachofen	14
	3.2 Robert Graves	15
	3.3 Friedrich Engels	17
4.	SUMERSKA CIVILIZACIJA	
	4.1 Podrijetlo i život Sumerana	18
	4.2 Izvori	18
	4.3 Osnovno o sumerskoj mitologiji	19
	4.4 Nammu	20
	4.5 Ninhursag	20
	4.6 Inana	21
5.	BABILONSKA CIVILIZACIJA	
	5.1 O civilizaciji.....	22
	5.2 Izvori.....	22
	5.3 Tiamat.....	23
	5.4 Aruru.....	24
	5.5 Ištar.....	25
	5.6 Šamhat.....	25
6.	HEBREJSKA CIVILIZACIJA	
	6.1 Vremensko i prostorno određenje.....	27

6.2 Izvori i problemi kod istraživanja	27
6.3 Početci i važni aspekti hebrejske mitologije	29
6.4 Eva i Lilit	30
6.5 Šekina	33
7. GRČKA CIVILIZACIJA	
7.1 Početci civilizacije.....	34
7.2 O grčkoj mitologiji.....	34
7.3 Mit o stvaranju I – Eurinoma.....	35
7.4 Mit o stvaranju II – Gaja.....	35
7.5 Pandora.....	36
8. ZAKLJUČAK.....	38
9. LITERATURA.....	39

1. UVOD

„Historia magistra vitae est“, odnosno povijest je učiteljica života, izreka je koja se pripisuje rimskom govorniku Marku Tuliju Ciceronu. Što ljudi današnjice mogu naučiti gledajući razvoj čovječanstva kroz znanu povijest? Mnogi bi se složili oko tvrdnje da mogu naučiti kako se ne ponašati, koje greške više ne smiju činiti, koje stavove ne smiju zagovarati – ipak se najbolje uči na greškama, svojima ili onima drugih ljudi. Povijest je prepuna okrutnih ratova, zločina nad čovječanstvom i strašnih razaranja, a pogledamo li današnji svijet vidjet ćemo da mnogi još uvijek nisu naučili lekcije iz povijesti.

Upravo zbog te mračne strane prošlosti danas ostaje vrlo malo dokaza koji svjedoče nekadašnjim civilizacijama te njihovom načinu života. Brojni su visokorazvijeni gradovi prepuni spomenika kulture bili srušeni sa zemljom, kao što je to bio Jeruzalem ili pak Babilon, a njihovi su razarači time uništili i mogućnost da saznamo nešto više o načinu života ljudi koji su živjeli tisuće godina prije nas. Jedan od aspekata života se nije mnogo promijenio kroz tisuće i tisuće godina – i mi danas podižemo spomenike značajnim ljudima i događajima, a primjere toga možemo vidjeti ako u jednostavnoj šetnji mjestom u kojem se nalazimo. Od Kipa slobode u New Yorku, Eiffelovog tornja u Parizu, Spomenika miru u Hirošimi, kipa bana Josipa Jelačića u Zagrebu pa do Spomenika oslobođenju u Rijeci, na svakom se koraku nalaze počasti onome što stanovnicima određenog mjesta nešto znači.

Drugi aspekt života koji se nije mnogo promijenio kroz povijest jest važnost mitologije ili religije u životima ljudi. Iako danas, zahvaljujući razvoju znanosti, možda nije važna tolikom postotku čovječanstva kao što je to nekad bila, mitologija i religija predstavljaju jedan važan dio života vjernika. Upravo zato su možda najčešći spomenici života bili i ostali oni vjerski. Kao što su drevni narodi slavili bogove i božice u hramovima te im prinosili darove i žrtve, danas se vjernici zbližavaju sa svojim bogom u crkvama ili svetištima. Tako su atenska Akropola ili Salomonov hram u Jeruzalemu služili istoj svrsi kojoj danas služi svetište u Lourdesu ili najjednostavnija mjesna crkva.

Svijet je u konstantnoj promjeni. Pogledamo li samo daleku povijest Bliskog istoka, vidjet ćemo da je Sumer postao dio Akadskog carstva, koje je potom postalo Babilonsko carstvo, da bi na kraju pali pod asirsku vlast. Mnogo nas tisućljeća, ratova i raznih carstava dijeli od vremena kad je Sumer razvio prvo pismo, što znači da su spomenici koje su izgradili

ljudi pred šest tisuća godina danas samo prah ili pak su zakopani duboko u mezopotamijskoj zemlji. Ono što smo uspjeli pronaći među ruševinama dovelo je do učenja o povijesti kakvo se danas nalazi u svim udžbenicima za osnovne i srednje škole. No, je li povijest kakvu znamo ipak ona točna i objektivna? Tisućljeća vjerske cenzure i redakcije daju naslutiti da se iza svega krije nešto više – od raznih verzija „istine“ koja je bila prezentirana ljudima kroz povijest, koja je ona točna?

Suvremeni arheolozi pronalaze tragove koji se ne uklapaju u sliku patrijarhalnih sredina Bliskog istoka, što je rezultiralo jednim novim pokretom među znanstvenicima. Pokret koji je, kako mnogi smatraju, dodatno motiviran feminističkim pokretom dvadesetog stoljeća, zastupa mišljenje da je daleka prošlost bliskoistočnih civilizacija, kao i one diljem svijeta, bila ispunjena matrijarhalnim sredinama, odnosno onima koje su u svojoj mitologiji i društvu bile centrirane oko ženskih vladarica i „majka boginja“ u mitologijama. Takav je pokret doveo do mnogih debata među arheolozima, antropolozima, povjesničarima i teoretičarima književnosti te polarizirao znanstveni svijet kad su u pitanju počeci modernih civilizacija. Što taj novi „matrijarhalni pokret“ vidi u drevnoj mitologiji, a što bi dalo naslutiti da su žene nekad vladale društvom i mitologijom?

2. OBJAŠNENJE KLJUČNIH POJMOVA

2.1 Matrijarhat

Za potrebe ovog rada potrebno je prvo definirati nekoliko ključnih pojmova kao što je to matrijarhat – obitelj, skupina ili država kojom vlada matrijarh; sustav društvene organizacije u kojem se naslijeđe i potomci prate kroz žensku liniju.¹ Matrijarhat se ovdje odnosi na društvo ustrojeno tako da se žena nalazi u samom središtu; ona predstavlja stup društva na kojem po kojem se sve ostalo gradi. Njezine sposobnosti, mišljenja i postupci su oni koji definiraju spomenuto društvo.

2.2 Drevne bliskoistočne civilizacije

Pojam drevne bliskoistočne civilizacije odnosi se ovdje na sumersku, babilonsku, starohebrejsku i grčku. Dok su se sumerska i babilonska civilizacija smjestile u plodnim dolinama rijeka Eufrat i Tigris, hebrejska je bila u njihovoj neposrednoj blizini, odnosno u Kanaanu. Grčka se civilizacija ne može geografski smjestiti na Bliski istok, no uključena je u ovaj rad zbog svoje snažne povezanosti sa spomenutim civilizacijama, kao što ćemo vidjeti u nastavku rada. Važno je napomenuti i veliku razliku u geografiji ovih regija, koja je donijela različite društvene djelatnosti i zanimanja. Tako je Grčka bila pomorska zemlja

—Slika 1: Mapa civilizacija na Bliskom istoku.

1,

visokorazvijene kulture, Sumerani i Babilonci su u mezopotamijskoj dolini obogaćenoj rijekama pronašli savršeno tlo za poljoprivredu, dok su se Hebreji borili sa sušnim krajevima kanaanske pustinje, no uspjevali proizvoditi divlju pšenicu. Vidjet ćemo da su drugačije djelatnosti donosile i drugačije prioritete pa je to dovelo do štovanja pojedinih božanstava koja su bila za njih zadužena.

2.2.1 Sumer, Babilon i Mezopotamija

Mezopotamija je grčki naziv koji u prijevodu znači „zemlja između rijeka“, što se ovdje odnosi na rijeke Eufrat i Tigris. U tom je području prva niknula civilizacija Sumerana, kojima su glavni protivnici bili Akađani. Akađani su krajem trećeg tisućljeća prije nove ere pokorili Sumerane te je na tom području niknulo Babilonsko carstvo. Na tom se području danas nalazi zemlja Irak, koja svoj naziv vjerojatno duguje starom sumerskom gradu Uruku.

2.3 Vremensko određenje

Svaka od civilizacija koje će se ovdje obrađivati ima različito vrijeme nastanka, uspona, vrhunca i konačnog propada. Najstarija od njih je Sumerska, koja nastaje u Mezopotamiji oko 4500. godine p.n.e. prema nekim izvorima, dok drugi tvrde da se naseljavanje zbilo oko 3400. godine p.n.e. kad datiraju prva pisma na glinenim pločicama. U to su vrijeme utemeljene bile još samo Egipatska i Indska civilizacija pa se s pravom ponekad tvrdi da „povijest počinje u Sumeru“². Babilon je pak utemeljen oko 2300. godine p.n.e., a svoj je vrhunac dosegnuo za vrijeme starobabilonskog, odnosno amorićanskog razdoblja u Mezopotamiji od 1750. do 1550. godine p.n.e. Drevni Hebreji, prethodnici današnjih Židova i Samaritanaca, bili su nomadi koji su se skrasili na području Kanaana oko 1400. godine p.n.e., dok je grčka civilizacija osnovana oko 1300. godine p.n.e. Uz spomenuto, bit će predstavljena viđenja pojedinih autora o životu tog područja prije stvaranja civilizacija kao takvih, odnosno za vrijeme mlađeg kamenog doba odnosno neolitika, perioda koji je završio pojavom metala oko 4500 godine p.n.e.³

2.4 Religija i mitologija

Naslov rada nosi u sebi riječ „mitologija“, a kako je ovaj pojam usko vezan uz pojam religije, potrebno je razlikovati to dvoje. Merriam-Webster riječnik definira religiju kao „osobni ili institucionalizirani sustav vjerskih ponašanja, vjerovanja i praksi“, dok mitologiju

² Gray, John: Mitologija Bliskog istoka. Otokar Keršovani, Opatija 1987. str. 6

³ www.enciklopedija.hr

definira kao „mitove koji se odnose na bogove, demibogove i legendarne heroje pojedinih skupina ljudi“. Iz toga možemo zaključiti da je religija širi pojam koji u sebi sadrži mitologiju, obrede, ponašanja, običaje i slično. Na primjer, priče koje su drevni narodi poput Grka imali o svojim božanstvima smatramo mitologijom, no uključimo li u to i žrtve koje su im prinosili, molitve koje su bile izricane u hramovima, pričamo o drevnoj grčkoj religiji. U ovom će radu fokus ipak biti na samim mitovima koji su bili sastavni dio drevnih religija.

2.5 Mit

Francuski jezikoslovac i teoretičar književnosti Roland Barthes objavio je 1957. godine djelo pod nazivom „Mitologije“. Prvi dio knjige zapravo je bio skup eseja objavljivanih u novinama, dok se drugi dio, pod nazivom „Mit danas“, fokusira na buržusko društvo i kako njihove percepcije utječu na popularne mitove. Barthes tu spaja mitologiju sa semiotikom, znanostu koja proučava znakove, te kroz njezine zakonitosti donosi novi zaključak o nastanku i prihvaćanju mita koji se ne mora nužno odnositi na današnje, moderno društvo već i na društva koja su živjela i djelovala tisućama godina prije nas, a koja se obrađuju u ovome radu. Za razliku od njegovih suvremenika i prethodnika Barthes se, napominje Jukić ⁴, mitovima i mitologijama bavio samo sporedno zato što je njegovo područje zanimanja bilo puno šire, no čini se da je upravo zbog šireg spektra interesa dobio pogled na mit kakav još nije bio viđen. Tako npr. Claude Levi-Strauss mitove sagledava izvan granica znanosti (jer stavlja mitove iznad znanosti pa ga ona ne može objasniti), dok Barthes primjenjuje upravo znanstvene metodologije na njegovo proučavanje i započinje svoje djelo: „Što je mit danas? Dat ću odmah prvi odgovor, veoma jednostavan i u potpunom skladu s etimologijom: mit je govor.“⁵

Autor uzima Saussureove strukturalističke pojmove označitelja i označenog kao pojma i onog što taj pojam predstavlja te daje primjer slike na naslovnici popularnih francuskih desničarskih novina, na kojoj negroid u francuskoj uniformi salutira vojničkim pozdravom. Mitologija uzima ovu dihotomiju i ona postaje novi označitelj kojem se prirodaje novo označeno: da je Francuska snažna sila čiji podanici pokorno služe svoje kolonizatore.

⁴ Jukić, Tatjana: Roland Barthes, Mit danas. Čemu: časopis studenata filozofije, No. 9, veljača 1997.

⁵ Bart, Roland: Književnost, mitologija, semiologija. Nolit, Beograd 1971. str. 263

1. Označitelj	2. Označeno
3. Znak	
— MIT —	— MIT —
I OZNAČITELJ (FORMA)	II OZNAČENO (KONCEPT)
III ZNAK	

Slika 2: Barthesova shema o nastanku mita

Ovim postupkom mit je usko vezan uz politiku i povijest, a potonja u ovom slučaju gubi svoje izvorno, „pravo“ značenje i sasvim se pokorava službi označitelja mitskog označenog. Objasnimo potom mit o matrijarhatu na primjeru Barthesovog razmišljanja: povijesna istraživanja daju nam indikacije o postojanju matrijarhata i tome da su nekad u drevnim civilizacijama žene imale visok status i da su štovana božanstva bila ženska, što čini prvi dio Barthesove strukture. Sagledano s današnje perspektive, u doba kad je patrijarhat još uvijek izrazito jak, a feministički pokret u punom zamahu, ta struktura postaje označiteljem dok je njezino označeno vrijeme mira, prosperiteta i zajedništva (iako nijedna povijesna činjenica ne prikazuje takvo stanje). Gledamo li pak na doba matrijarhata iz perspektive drevnih civilizacija, kad se nastojalo iskorijeniti svaki trag takvog društva, mitsko označeno je bilo doba zaostalosti i nepravde, čime se daje pravo novom, patrijarhalnom poretku na anihilaciju takvog društva. Ovdje lako možemo primjetiti i povezanost mitologije s društvom, koje će biti obrađeno u posebnom poglavlju (2.8) ovog rada.

2.6 Odabir literature

Spomenici nekadašnjim mitologijama su vizualna umjetnička djela – primitivni crteži na zidovima pećina postale su slike, lubanje su postale kipovi, a za ovaj rad najvažnija pojava je pojava pisma, koja je dovela do zapisivanja usmenih priča i predaja. Gilgameš u Mezopotamiji, grčke tragedije i povijesti, indijske Vede, Očajnikov razgovor sa svojom dušom u Egiptu, Stari zavjet kod Hebreja – sve su to pisani svjedoci nekadašnjim mitologijama i stanju u društvu. Općepoznata je činjenica da je Zeus vrhovni bog u grčkoj mitologiji, da je Jahve Bog stvoritelj u hebrejskoj mitologiji. Kako onda možemo tvrditi da su upravo te mitologije ujedno i spomenici nekadašnjem matrijarhalnom ustroju?

Kao što ćemo vidjeti u ovom radu, mnoštvo se problema javlja kad želimo analizirati život pred pet tisuća godina. Spomenici nekadašnjem načinu života vrlo su rijetki, a i oni koje imamo zahtijevaju mukotrpan rad mnoštva znanstvenika kako bi otkrili svoje tajne. Zamislimo samo koliko je vremena bilo potrebno da bi se na današnje jezike preveli egipatski

hijeroglifi, čija se semantika sasvim razlikuje od pisama kakva danas znamo! S druge strane, mnoštvo spomenika nije sasvim očuvano. Možda nedostaje polovica teksta ili slike, zbog čega ne znamo čitavu priču. Od svih Eshilovih drama, njih devedesetak, sačuvano je njih sedam dok su ostale izgubljene ili u fragmentima, poput „Prometeja vatronoše“. No, ovo je samo jedan način na koji djelo može biti izgubljeno. Ako se mitologije mijenjaju zajedno s društvom, logično je zaključiti da se i temeljna djela tih mitologija moraju promijeniti. Istaknuto je kod mnogih autora da se nekadašnja Biblija u mnogočemu razlikuje od one današnje, a sadržaj nekadašnjih Biblija, pohranjen u sigurnosti Vatikana, nedostupan je većini znanstvenika i istraživača pa mnogi odlaze u krajnosti i tvrde da je najstarija Biblija u sebi imala priče o zmajevima i vješticama. Zanemarivši te krajnosti, za dokaz o promjenama u Bibliji dovoljno je spomenuti samo to da se Islam razlikuje od kršćanstva upravo po tome što ne dozvoljava prevođenje svete knjige na druge jezike kako bi se sačuvala njezina izvornost, pa je danas razlika između Biblije, koja je prevedena nebrojeno puta na više od dvije tisuće jezika, i Kurana, koji je zadržao oblik u kojem je nastao, više nego očita.

Što se tiče same starosti djela koja proučavamo, većina će se složiti da starije djelo predstavlja vjerodostojniji zapis života o kojem govori pošto je vremenski bliže tom periodu i načinu života. No, je li tome nužno tako? Je li Homer nužno točniji u zapisivanju grčke mitologije od nekih renesansnih ili klasicističkih autora? Robert Graves zaključuje da tome nije tako: „Kada tražimo izvoran oblik ne smije se pretpostaviti da će onaj najstariji biti i najvjerodostojniji. Primjerice, razigrani Aleksandrinac Kalimah ili tašti augustovac Ovidije, te poput prašine suh kasni Bizantinac Tzetzes očito daju raniju verziju mita od Hesioda ili grčkih tragičara; također, Excidium Troiae iz trinaestog stoljeća na određenim je dijelovima mitskije dojmljiviji od Ilijade.“⁶ Drugim riječima, možemo zaključiti da se Hesiod možda morao voditi mitologijom koja je tada bila prisutna u društvu i nije pisao puno o matrijarhalnom sistemu kakav je bio na snazi prije njegova vremena, no kasniji autori nisu imali problema s time te su detaljnije istražili grčki mit u samim njegovim počecima. Nije li ista situacija i u današnjem svijetu? Neke su informacije današnjim autorima nedostupne ili pak se oni odluče samo za jedan aspekt priče, a za pedesetak ćemo godina možda dobiti cjelovitiji i objektivniji uvid u tu istu situaciju jer će sloboda izražavanja biti veća. Stoga će se u ovom radu koristiti mnoga stara i novija djela, bilo da su književna ili istraživačka, kako bi se upotpunila slika perioda o kojima govorimo, a kod svakog će poglavlja biti razjašnjena literatura koja se koristi.

⁶ Graves, Robert: Grčki mitovi. Biblioteka Mitologica, Cid-Nova, Zagreb 2003. str.8

2.7 Povezanost mitologija

Mnogi autori u svojim djelima ističu kako je vidljiva sličnost u svim mitologijama koje su nastale na području bliskog istoka, a što je i jasno vidljivo krenemo li uspoređivati neke od likova koji se javljaju u njima. Na početku većine bliskoistočnih mitologija postoji lik žene stvoriteljice povezane sa Suncem i sa Zemljom, primarno zbog uloge žene u davanju života. U grčkoj mitologiji tako imamo Eurinomu ili Gaju, dok se kod Sumerana slavi božica Inanna. U nekim mitologijama susrećemo lik zlobne zmije, kao što je to ona koja je dala jabuku Evi u hebrejskoj mitologiji, ili pak ona koja se omotala oko noge Eurinomi u grčkoj mitologiji; priča o općem potopu poznata je diljem svijeta iz priče o Noi koju nalazimo u Bibliji, no opći potop spominje se puno ranije u Epu o Gilgamešu. Neki su od mitoloških likova korišteni u raznim mitologijama čak pod istim imenom te s istim ključnim karakteristikama, pa tako kod Hebreja i Babilonaca pronalazimo demonski lik Lilith, koja svojim zavodnjem uništava muškarce.

2.8 Povezanost mitologije i društva

Povezanost mitologije i društva više je nego očita pogledamo li samo današnji, suvremeni svijet. U zatvorenim komunističkim društvima poput Sjeverne Koreje religija nije dozvoljena jer je vladar taj koji je njihov oblik božanstva, a stanovnici ove države ga i štiju kao takvog. Za vrijeme komunizma u Europi, pa tako i u Jugoslaviji, zagovarala se i ravnopravnost spolova, što znači da ni kršćanstvo nije bilo poželjno pošto je svojim zakonima i shvaćanjem života stavljalo žene u drugi plan. Današnji Bliski istok, razoren brojnim ratovima, jasno predočuje kako mitologija može dovesti do ratnog stanja u društvu – pogledajmo samo Siriju i postupke ISIL-a. U današnjem svijetu možemo vidjeti i kako promjena društva dovodi do promjene u mitologiji. Lako možemo zaključiti da je danas puno manji broj vjernika nego što je to bio prije pedeset godina: dovoljno je da odemo na neko misno slavlje i prebrojimo ljude koji su tamo prisutni, a potom upitamo svoje pretke kakva je nekad bila situacija. Među onima koji se i smatraju vjericima, sve je veći broj onih koji jednostavno vjeruju u božanstvo, a ne i ideale koje ta religija predstavlja. Stoga ne čudi činjenica da sadašnji Sveti otac, papa Franjo, govori vjericima da Bog oprašta i ateistima ako su dobri ljudi te da homoseksualnost nije ni grijeh ni bolest – vjerojatno je i Crkva shvatila da ne može s nekadašnjim stajalištima opstati u današnjem svijetu.

3 DREVNI MATRIJARHAT

Ranije je napomenuto kako je zbog najnovijih otkrića, onih koja su ostala zakopana duboko pod ruševinama nekadašnjih gradova, promijenjen pogled na nekadašnji način života i javile su se nove teze o tome kako je izgledao život diljem svijeta za vrijeme mlađeg kamenog doba, odnosno neolitika. Jedno takvo otkriće, koje je možda najznačajnije za pokret Majke božice među znanstvenicima, je ono u Çatalhöyüku, drevnom neolitičkom gradu čije su ruševine otkrivene u Anatoliji, Turskoj. 1960-ih godina tamo je provedeno iskapanje i pronađeno je mnoštvo ženskih figura božice kojih ima znatno više negoli onih muških pa su arheolozi zaključili da je tamo živjela matrijarhalna civilizacija od otprilike 10 000 stanovnika. Iako novija istraživanja odbacuju tu tezu, pokret Majke božice ili Majke zemlje među znanstvenicima još je uvijek veoma jak i neprestano dolazi do novih članaka i knjiga koje predstavljaju matrijarhalne sredine diljem neolitičke Europe, Afrike i Azije. Oni koji se protive takvom stajalištu naglašavaju da je to zato što mnogi od nas žele vjerovati da je u početku postojala miroljubiva matrijarhalna civilizacija koja je propala zbog prodora patrijarhalnih vojnih naroda, no da takvo nešto nikad nije postojalo. Bilo kako bilo, valja predstaviti viđenje nekih od najvažnijih autora koji zastupaju tezu o „miroljubivoj prošlosti“.

3.1 Johann Jakob Bachofen

Stotinu godina prije iskapanja u Çatalhöyüku švicarski antropolog Johan Jakob Bachofen proučavao je antičku mitologiju i izdao knjigu pod nazivom *Majčinsko pravo* (1961.), koja je postavila temelje tezama o matrijarhatu koje su se pojavile u 20. stoljeću. U toj knjizi J.J. Bachofen govori kako je u početku društvo bilo veoma promiskuitetno te se iz tog razloga nije moglo znati tko je otac djeteta, no mogla se znati majka i to predstavlja prvu (heretizam) od četiri faze u kulturnoj evoluciji svijeta. U drugoj je, lunarnoj fazi upravo zbog elemenata iz prve žena postala stup društva zbog svog majčinskog prava. Tu je glavna aktivnost društva bila poljoprivreda, a javljaju se i prvi ktonički kultovi koji štiju podzemna božanstva. Iduća faza je dionizijska i sa sobom donosi postepeni prelazak sveg matrijarhalnog u patrijarhalno da bi na kraju apolonska, odnosno solarna faza izbrisala svaki trag matrijarhata i dovela do uspostave modernih civilizacija. Možda najpoznatiji primjer iz grčke mitologije kojeg Bachofen uzima (i kasnije Engels u svojoj knjizi *Porijeklo porodice*) je dobro znana priča iz grčkih tragedija⁷ o tome kako je Klitemnestra zajedno sa svojim ljubavnikom ubila

⁷ Možda najpoznatija djela su Eshil: *Žrtva na grobu*, Sofoklo: *Elektra* i Euripid: *Elektra*.

supruga Agamemnona, a osvetio ga njihov sin Orest ubivši majku. Oresta su zbog toga progonile furije, koje nisu progonile Klitemnestru jer ona nije ubila krvnog srodnika. Najgora kazna, prema njima, očekuje one koji ubiju vlastitu majku (počine matricid). Na kraju Atena i Apolon, koje Bachofen vidi kao simbole novog patrijarhalnog poretka, oslobađaju Oresta i označuju kraj matrijarhata.

Danas vjerojatno ne bi bilo ovog rada da nije bilo Bachofena – on je bio prvi koji je predložio ideju o nekadašnjim matrijarhalnim društvima: „Vladavina žena? Ta je ideja bila nevjerojatna kad ju je Bachofen godine 1861. objavio u svom Majčinskom pravu, nezamisliva čak i za najdrevnija vremena. (...) Počele su se cijeniti informacije o jednomu drugom svijetu, svijetu u kojem su vladale žene, a ne muškarci. Redovito se pojavljuju nove varijante toga starog učenja, i to ne samo od strane povjesničara; za njom su posegnuli i ženski pokret, marksizam, psihologija i književnost.“⁸

3.2 Robert Graves

Najraniji spomenici čovječanstva nalaze se u pećinama, gdje su pronađeni ostatci ljudskih i životinjskih kostiju te njihovi alati i umjetnine. Po tim ostacima možemo zaključiti da su i naši preci štovali više sile, primarno lubanje. Bilo da su one bile ljudske (lubanje bližnjih i neprijatelja) ili životinjske (glave plijena kojeg su lovili za hranu), uvijek su imale posebno mjesto u životnom prostoru pračovjeka. Vidi se to prema položaju na kojem su lubanje pronađene u pećinama, ali i činjenici da su mrtvi pokapani bez glava, koje su stavljene na neko drugo mjesto u pećini, najčešće kraj ognjišta. Robert Graves⁹ govori da su žene bile te koje su brinule o životnom prostoru i obitelji te se bavile skupljanjem jestivih bobica i biljaka. Muškarci su, s druge strane, bili lovci. Primitivnim su oružjem svakodnevno odlazili u lov na divlje životinje koje su potom poslužile kao hrana. Usporedimo li te dvije prirode posla, shvatit ćemo da su ženski poslovi bili pouzdaniji i potrebni – lov nije uvijek bio uspješan, iako je bio zahtjevniji. Po tome on zaključuje da su žene imale važniju ulogu u nekadašnjem ustroju društva, odnosno da je taj nekadašnji sustav predstavljao početak matrijarhata kakvim ga danas znamo. Tome u prilog govori činjenica da su većina lubanja koje su bile štovane upravo ženske lubanje.

Kako se ljudsko biće razvijalo, razvijao se i njegov pogled na svijet, način života i alati na raspolaganju. Pećine su postale prve nastambe, lubanje su postale klesani kipovi

⁸ Wesel, Uwe: Mit o matrijarhatu. Scarabeus, Zagreb 2004. str. 5

⁹ Graves, Robert: Grčki mitovi. Biblioteka Mitologica, Cid-Nova, Zagreb 2003.

kojima se klanjalo, štovanje lubanje pretvorilo se u mitologije i današnje religije, jedna velika zajednica postala je skupina manjih zajednica (današnjih obitelji), kamen se pretvorio u prve sjekire i noževe, a teški fizikalni poslovi koje su donijele ove promjene u načinu života značili su veću ulogu muškaraca u društvu. No, teško je povjerovati da se sustav društva tako naglo promijenio. Vidljivo je i na primjerima i iz nama bliže prošlosti da za takve promjene treba vremena, odnosno da je prelazak iz matrijarhata u patrijarhat bio postepen.

Imamo li na umu da su mitologija i društvo povezani, a navedeno je da je društvo bilo matrijarhalno, kako je izgledala mitologija ljudi u takvim sustavima? Javio se lik Velike Božice koja¹⁰, po svojim karakteristikama, odgovara današnjem kršćanskom liku Boga stvoritelja. Nekadašnji su narodi vezivali božanstva uz prirodu (što bi danas mogli poistovjetiti s poganskim) pa ne čudi to što su božanstva povezana sa Suncem i Mjesecom, odnosno oni su bili zapravo simboli Velike Božice. S vremenom je Mjesec povezan s božicom, odnosno postao simbolom ženskosti, dok je Sunce poprimilo karakteristike muškosti. Kao što ćemo kasnije vidjeti na primjerima, nekad se plodnost poistovjećivala s prirodom (rijekama i vjetrom), a tek je kasnije došlo do povezanosti spolnih odnosa i trudnoće. Tada je došlo do drugačije vrste obreda kod starih plemena: „Čini se da su plemenske nimfe svake godine birale ljubavnike među mladim ljudima koji su ih okruživali, kralja koji je na kraju godine trebao biti žrtvovan, i umjesto simbola erotske ugone on je postajao simbolom plodnosti.“¹¹

Kako je religija bila matrijarhalna, tako je i društvo bilo strukturirano. U to doba vladale su kraljice, a njihovi su kraljevi mogli samo uz njihovu dozvolu preuzeti neke od izvršnih poslova. Iako su muškarci dobili status u društvu, oni su još uvijek bili podređeni ženama: kraljevi kraljicama, Sunce Mjesecu. Takva je struktura društva potrajala sve do invazije Kurdsko-Indoeuropskih naroda koji su bili patrijarhalne strukture i koji su donijeli sa sobom nezamislivo nasilje nad ženama. Time je počela postupna promjena matrijarhata u patrijarhat koja je, kako ćemo vidjeti na primjerima, zbog uske povezanosti mitologije i društva, sa sobom donijela i izmjene u mitologiji naroda.

¹⁰ Graves je naziva i „bijelom božicom“ te na njoj temelji sva svoja kasnija djela.

¹¹ Graves, Robert: Grčki mitovi. Biblioteka Mitologica, Cid-Nova, Zagreb 2003. str.9

3.3 Friedrich Engels

Engels se u svome radu *Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države* (1884.) oslanja na Bachofenove i teze Lewisa H. Morgana, koji je proučavao sjevernoameričko indijansko pleme Irokeza i kod njih primijetio matrilinearno nasljedstvo (pleme je živjelo u komunama kojima su vladale žene i imale su snažan autoritet nad muškarcima). Engels naglašava važnost Morganovog istraživanja jer je to pleme po razvoju jednako onim drevnim europskim, odnosno onima prije pojave gradova i velikih civilizacija, pa Engels zaključuje da nekadašnji sustav organizacije nije bila obitelj već matrilinearni poredak. Kod Irokeza je prisutna snažna povezanost i solidarnost i čitava zajednica djeluje za dobrobit svih, zbog čega Engels, koji je zajedno s Marxom postavio temelje komunizma, naziva ovakav sustav „primitivnim komunizmom“. Kasnijim padom patrijarhata žene su postale svojevrsno vlasništvo muškaraca, pa na temelju toga Engels patrijarhat povezuje s kapitalizmom.

4 SUMERSKA CIVILIZACIJA

4.1 Podrijetlo i život Sumerana

Podrijetlo starih Sumerana nije znanstveno dokazano i detaljno razjašnjeno, no po arheološkim nalazima sudeći, možemo tvrditi da se u područje između Eufrata i Tigrisa doselila u potpunosti razvijena civilizacija koja je iskoristila močvarno tlo pored rijeka kako bi razvila bogatu poljodjelsku kulturu koja se bazirala uglavnom na uzgoju žitarica i datulji. Pošto je poznato i da su Sumerani bili vrsni moreplovci, možemo zaključiti da su u Mezopotamiju stigli iz područja koje je bilo okruženo vodom, a tome u prilog govori i njihova mitologija. Naime, kod Sumerana susrećemo mitove o sukobu majke zemlje i kobnih voda, o tome kako je čovjekolika riba izranjala iz mora i narodu donijela preko potrebne vještine građevinarstva, poljodjelstva, čitanja i pisanja. Po lokacijama na kojima se odvijaju ti mitovi neki povjesničari zaključuju da su Sumerani potekli s obala Perzijskog zaljeva.

Neovisno o njihovom podrijetlu, Sumerani su znali iskoristiti zemlju u koju su došli te istisnuti tamošnje Semite od kojih su se podosta razlikovali. Na toj su zemlji prvo izgrađeni hramovi posvećeni njihovim raznim božanstvima, a kasnije su se oko hramova počeli razvijati prvi gradovi. Kasnije oni postaju gradovi-države, središta sumerske kulture koja je već sredinom četvrtog tisućljeća prije nove ere razvila prvo pismo koje se zapisivalo na neosušenim glinenim pločicama, a sredinom trećeg tisućljeća imala je organiziran školski sustav. Opasnost je dolazila iz pustinja, otkud su provaljivali i terorizali nomadski narodi koji su često uništavali visoko razvijene sumerske gradove, a odraz toga možemo vidjeti i u njihovoj mitologiji koja drži da zle sile, odnosno demoni, obitavaju u pustinji. Ipak, s nekima od njih, kao što su to bili Semiti, Sumerani su uspostavili miroljubive odnose. Semiti su eventualno prevladali u gradu Akadu, te tu nastaje civilizacija Akađana, koji su naposljetku osvojili Sumer te je došlo do uspostave Babilonskog carstva (vidi str. 9).

4.2 Izvori

Mnoštvo je spisa na glinenim pločama pronađeno u arheološkim iskopinama, no oni su većinom administrativne prirode. Za razliku od Babilonaca (Ep o Gilgamešu, Enuma Eliš), Hebreja (Sveto pismo) i Grka (Herodot, tragedije), književne izvore za sumersku mitologiju ne možemo pronaći u obliku književnih djela zapisanih u obliku knjiga, no neki autori nam u

svojim djelima nude priče koje su zapisane u tekstovima poput *Enmerkar i gospodar Aratte*¹². Napolijetku, Sumerani su zaslužni za razvoj književnih djela poput mitova, epova, legendi i lamentacija, koji su im ujedno služili i kao neka vrsta zapisivanja povijesti, pošto historiografija kao takva nije postojala. O njihovoj mitologiji također saznajemo iz kasnijih prepiski priča koje su se nalazile u sumerskim i akadskim hramovima, a koje je dao zapisati na glinenim pločama i pohraniti asirski kralj Asurbanipal. Ipak, sumerska se mitologija najviše može pratiti kroz babilonsku, pošto je potonja proizašla iz nje. To znači da je većina likova zadržala svoje mitove, iako su poneki dobili drugačija imena pod utjecajem Akada.

4.3 Osnovno o sumerskoj mitologiji

Mnogo toga što danas znamo o životu Sumerana dugujemo sumerologu Samuelu Noahu Krameru (1897. – 1990.)¹³, koji je bio jedan od vodećih stručnjaka za sumersku kulturu i civilizaciju. Sumerani su imali mnoštvo bogova, od kojih je svatko bio zadužen za određeni aspekt života: zemlja, voda, ljubav, vjetar, plodnost i drugi, i postojala je stroga hijerarhija među tim božanstvima pa je tako bog zadužen za Sunce imao puno veći značaj negoli bog zadužen za alate, a na čelu panteona nalazio se bog kojeg su svi priznali kao svog kralja. Za razliku od recimo Grka, smatrali da su svakodnevno okruženi dobrim i lošim silama. To znači da su u svemu što im se dogodilo, koliko god nevažno bilo, vidjeli više sile, pa tako ni najobičnija glavobolja nije mogla proći bez okrivljavanja određenog demona.

Skupina božanstava koje su štovali stari Sumerani i ostali narodi Mezopotamije naziva se Anunnaki i njihov broj varira ovisno o narodu i vremenu o kojem govorimo. Anunnaki su nastali sjedinjenjem sumerskog boga neba Anu i božice zemlje Ki (sumerski naziv za svemir bio je Anki, odnosno spoj neba i zemlje) i predstavljaju one „važnije“ bogove (postojalo je još pedeset manjih bogova). Ipak, najviše su poštovanja imala četiri božastva, svaki sa svojim područjem djelovanja: more (Enki), nebo (An), zrak (Enil) i zemlja (Ki, kasnije Ninhursag). Enil je od svih njih imao najviše vlasti, njemu su se klanjali ljudski kraljevi te mu podizali hramove, a bio je i vrhovni poglavar svih bogova. No, otkud su potekli ti bogovi, odnosno što je postojalo prije njih?

¹² Najduži pronađeni sumerski ep i prvi takav pronađen u svijetu. Pronađen je u fragmentima i čuva se u palači Tokapi u Istanbulu. Jedna od važnih protagonistica ovog epa je božica Inanna.

¹³ Kramer, Samuel Noah: *Historija počinje u Sumeru*. Epoha, Zagreb 1966.

4.4 Nammu

U rijetkim se sumerskim tekstovima spominje ona božica od koje je sve počelo, možda zato što su nekadašnji pisci bili fokusirani na one bogove koji su im bili potrebni u svakodnevnom životu, a možda i zato što je zbog promjene društva izgubila svoj utjecaj. Uzmemo li u obzir Gravesovo viđenje matrijarhalnog društva i mitologije za vrijeme neolitika, valja očekivati da će najstarija od civilizacija koje ovdje obrađujemo u sebi zadržati još neke od tih elemenata, iako se društvo kod Sumerana okrenulo patrijarhatu. Kramer je na jednoj od pronađenih glinenih ploča, onoj koja daje popis Sumerskih bogova (i koja je uz to jedna od najstarijih), pronašao naziv praboginje Nammu, za koju se navodi da je ona zapravo *praocean* i da je rodila nebo i zemlju, odnosno Anua i Ki. Nammu se spominje u sumerskom epu „Enki i Ninmah“, gdje se navodi da je ona Enkijeva majka (otac je bio Anu) te da je ona bila ta koja je rodila sve velike bogove, ali i da je Enkiju dala ideju o stvaranju čovječanstva. Na pojedinim se pločama spominje kako su joj kraljevi podigli hramove poput onog u Uruku, no nijedan od njih nije do sad pronađen.

Zadnje tragove Nammu nalazimo u Babilonu, gdje kralj Nabonidus spominje njezino svetište u Esagilu, hramu posvećenom bogu Marduku. Kud je potom nestala Nammu i zašto je Enki preuzeo njezinu ulogu boga vode i stvoritelja? Nammu možemo gledati kao neku vrstu potvrde teze da je matrijarhat prvotno vladao mitologijama (a pošto je mitologija povezana s društvom, valja zaključiti da je ista struktura bila prisutna i u potonjem). U doba Sumerana vladali su muški kraljevi, muškarci su bili vođe obitelji. Ipak, krenemo li prema počecima te civilizacije, vidljivo je da je u mitologiji još prisutna ženska stvoriteljica, iz čega bi se dalo zaključiti da se mitologija mijenja ovisno o društvu. U akadsko doba Nammu se sasvim gubi iz mitologije, a ostatci nekadašnjih spisa koji govore o njoj su veoma rijetki i ne daju puno informacija, pa možemo samo nagađati o tome koliku je nekad imala slavu i poštovanje ljudi na zemlji.

4.5 Ninhursag

Ninhursag, poznata i kao Ninmah („uzvišena dama“), bila je „majka-božica“ kod Sumerana. Vidljivo je iz starijih sumerskih tekstova da je u ranijim fazama civilizacije imala veću ulogu te više poštovanja pa je njezino ime često dolazilo prije Enkijevog u popisima bogova, možda zato što je, po mišljenju sumerologa, njezino ime prije glasilo Ki te se smatralo da je ona, zajedno s bogom neba Anuom, stvorila sve ostale bogove. Kako naglašava Kramer, svi su se raniji sumerski vladari hvalili time da su „odgojeni vjerodostojnim

mlijekom Ninhursag“. Ona se smatrala majkom božicom ne samo bogova, već svih živih bića. Ninmah i Nammu susrećemo u sumerskom epu Enki i Ninmah, u kojem je još vidljivija njezina uloga majke stvoriteljice. U toj se radnji bogovi žale Enkiju jer imaju previše posla da bi se bavili minornim stvarima, pa mu prilazi njegova majka Nammu i daje ideju o stvaranju čovjeka koji bi potom služio bogovima.

4.6 Inana

Po pronađenim kipovima i reljefima možemo zaključiti da je jedna od najpopularnijih božanstava u Mezopotamiji bila Inanna, božica majka koju se povezuje s plodnošću, ljubavlju, majčinstvom i požudom. Sumerani su, poput ostalih tadašnjih naroda, bili zaokupljeni plodnošću i rastom u svom, ali i u biljnom svijetu (poljodjelstvo). Tako su Inanu prizivali svi oni koji su željeli bogatu kišu i prestanak suše, rodne usjeve, pažnju odabranika te rast i zdravlje djeteta. Kako je svakim sumerskim gradom vladalo jedno od božanstava, Inanino je sjedište bilo u Uruku. Njezinom značaju za narode drevnog Bliskog istoka svjedoči činjenica da se njezin lik provukao i u ostale mitologije, pa tako kod Babilonaca ona postaje Ištar (gdje dobiva ratničke elemente), kod Kanaanaca Anat (gdje postaje božicom ratništva), kod Fenićana Astarta, a kod starih Grka poznatija je kao Afrodit. Inanu se često povezuje i s hurićanskom¹⁴ majkom božicom Hanahanom, s kojom dijeli brojne sličnosti.

Inanna se spominje na brojnim glinenim pločama iz doba Sumera, pa tako u epu „Enmerkar i gospodar Aratte“ ona savjetuje i pomaže Enmerkaru da prisvoji grad Arattu, a u jednom se pronađenom spisu iz trećeg tisućljeća prije nove ere osvećuje vrtlaru koji ju je iskoristio tako da napuni sve bunare u zemlji krvlju umjesto vodom (vidljiv kasniji utjecaj na biblijsku priču), a potom pošalje snažne vjetrove i oluje. Iz ove je priče jasno vidljiva Inannina snaga i razlog zbog kojeg je imala veliko strahopoštovanje kod Sumerana.

¹⁴ Hurićani su bili narod koji je živio u sjevernoj Mezopotamiji i Anatoliji.

5 BABILONSKA CIVILIZACIJA

5.1 O civilizaciji

Prije više od pet tisuća godina Sumerani su osnovali svoju civilizaciju u Mezopotamiji između rijeka Eufrat i Tigris, a na toj su zemlji već otprije živjeli Akađani, s kojima su bili u konstantnom sukobu. Tisućljeće kasnije Akađani su prevladali i na temelju te dvije civilizacije nastala je ona babilonska sa središtem u istoimenom gradu, koja je procvatala za vrijeme kralja Hamurabija (18. stoljeće p.n.e.). Pad Babilona opisan je i u Bibliji, čiji su autori taj grad smatrali punim izopačenosti i nemorala poput Sodome i Gomore. No, predrasude na stranu, važno je spomenuti da je babilonska civilizacija bila veoma razvijena s bogatim sumerskim nasljeđem. Od Sumerana su Babilonci preuzeli brojna znanja o politici te poljoprivredi i gospodarstvu koja su im pomogla da uspostave jednu veoma uspješnu proizvodnju, ali isto tako i onaj drugi aspekt ljudskog života, a to je mitologija. Sumerska i babilonska mitologija u jednakom su odnosu kao što su to bile grčka i rimska – mitovi o bogovima i boginjama ostali su relativno isti (ponegdje, kao što ćemo vidjeti, je došlo do promjena), no izmijenjena su im imena – prilagođena novom jeziku ili pak potpuno nova.

5.2 Izvori

Tri su babilonska epa pronađena i restaurirana te su od neopisive važnosti želimo li proučavati kulturu i civilizaciju ovog drevnog naroda. Prvi je „Ep o Gilgamešu“, a vrijeme njegova nastanka nije potvrđeno pa neki navode 1700. godinu p.n.e., dok drugi samo navode da je nastao nekad između vremena kraljevanja Gilgameša (2700. godine p.n.e.) i vremena kad je spremljen u Asurbanipalovu knjižnicu (7. stoljeće p.n.e.), pošto oni najstariji motivi datiraju još u sumersko doba. Pisana akadskim jezikom, epska priča o podvizima kralja Gilgameša (koji je vladao gradom Urukom) i njegovog prijateljevanja s Enkiduom daje nam široku sliku života i vjerovanja u drevnom Babilonu.

Drugi ep od izuzetne važnosti je „Enuma eliš“ (Ep o postanju svijeta). Također je pronađen u Asurbanipalovoj knjižnici, a neki izvori smatraju da, pošto se radi o prepiskama, originalna priča datira u kraj 2. tisućljeća p.n.e. Radnja epa govori o stvaranju svijeta te u konačnici borbu između Marduka, muškog božanstva, i majke stvoriteljice Tiamat, u čemu je jasno vidljiv odmak prema patrijarhatu. Drugačiji prikaz bogova i boginja daje nam treći babilonski ep koji je fokusiran na čovjeka (za razliku od prva dva koja su fokusirana na božansko), „Poema o potopu“ (1690. godine p.n.e.). Radnja koja će se kasnije javiti i u

biblijskoj priči o Noi govori o nastojanju bogova da potopom unište iskvaren ljudski rod, ali i o njegovim počecima i svrsi.

5.3 Tiamat

Kao što je kod Sumerana postojala Nammu, tako kod Babilonaca susrećemo Majku Zemlju pod nazivom Tiamat. No, za razliku od svojih predaka, Babilonci su nam ostavili dovoljno materijala da saznamo sve o ovoj primordijalnoj božici i to u obliku epa „Enuma eliš“, odnosno epu o stvaranju svijeta. Kao što mu naslov govori, u njemu saznajemo sve od početka svijeta, nastajanja bogova i čovjeka te konačan pad starog i početak novog poretka.

*„Kad nebo gore, nemaše ime,
Kad zemlja dolje, nemaše ime,
Kad iskonski Apsu, što ih porodi,
Kad Mummu, kad Tiamat, njihova sveopća majka,
Stanu svoje miješati vode.“¹⁵*

Napomenuto je da su Babilonci svoju mitologiju ponešto izmijenili u odnosu na sumersku, gdje je mit glasio da je Nammu rodila Anua i Ki (nebo i zemlju). Babilonska mitologija pak u samom početku ima određenu dualnost muško-žensko pa tako iz prapočetka kojeg nazivaju Mummu¹⁶ nastaju Apsu, simbol gornjih slatkih voda, i Tiamat, simbol donjih slanih voda, čime su povezani sa brojnim drugim bliskoistočnim mitologijama koje u

Slika 3: Ubojstvo Tiamat. Asirija, 8. stoljeće p.n.e.

počecima vide element vode. Tiamat je s Apsuom stvorila prvu generaciju bogova od kojih su nastajali drugi, sve *savršeniji* bogovi da bi u konačnici nastao Marduk, najsvršeniji od njih. „Mlađa generacija bogova, oličavajući organizirane razvojne sile, ustaje protiv statičnih i razvoju slabo sklonih kozmičkih sila, uznemiravajući Apsu i Tiamat, svijet kaosa koga žele

prevesti u svijet kozmosa.“¹⁷ Novi bogovi predvođeni Mardukom pokrenuli su rat protiv starih bogova i u sukobu je ubijen Apsu. Tiamat je u potrazi za osvetom stvorila vojsku

¹⁵ Višić, Marko: Književnost bliskog istoka / Enuma Eliš. Naprijed, Zagreb, 1993. str. 54.

¹⁶ Neki autori prevode i kao „kaos“, vjerojatno zbog sličnosti s drugim mitologijama.

¹⁷ Višić, Marko: Književnost bliskog istoka / Enuma Eliš. Naprijed, Zagreb, 1993. str. 58

čudovišta, pretvorila se u vodenog zmaja¹⁸ i krenula u borbu s Mardukom, koji je u konačnici pobijedio, došao na čelo svih bogova i od njezinih ostataka stvorio nebo i zemlju.

Ovaj mit možemo smatrati alegorijom imamo li na umu da je Tiamat bila predstavica starog poretka odnosno matrijarhata, perioda u kojem je bila štovana Majka božica. Kako je vrijeme prolazilo društvo se mijenjalo i novi, muški bogovi željeli su preuzeti vlast baš kao što je patrijarhat preuzeo vladavinu svim većim civilizacijama. Možda su pisci takvih epova tražili neku vrstu „opravdanja“ za postojanje primordijalnih ženskih božanstava u svojim religijama, odnosno mitologijama, te je borba Marduka s Tiamat i prevlast novih bogova nad starima zapravo simbol promjene u društvu koja se dogodila, a u epu je opravdano tako da je vladavina novih bogova predstavljala napredak u odnosu na stare, statične bogove baš kao što je možda ljudima patrijarhalna sredina predstavljala pomak naprijed u odnosu na matrijarhalnu.

5.4 Aruru

Kod Sumerana poznata kao Ninhursag odnosno Ki (vidi str. 20), Aruru je bila babilonska božica stvaranja i zemlje, a pod ovim je nazivom nalazimo u Epu o Gilgamešu gdje ona stvara čovjeka Enkidua jer je Gilgameš postao prejak i potreban je netko tko će mu se suprotstaviti. Autor Epa o potopu naziva je Belit, odnosno Mami ili Nintu i donosi nam priču jednaku sumerskom epu o Enkiju i Ninhursag – Belit je stvorila čovjeka kako bi bogovima olakšala teret.

*Onu Boginju pozvaše, oni Majci bogova,
mudroj Mami rekoše:
'Ti majka si života,
stvoriteljica ljudstva!'*

No, kao da autor traži opravdanje za toliku moć povjerenu nekom drugom osim vrhovnom bogu Enkiju, Nintu ovdje odgovara:

*„ To moćna nisam učinit ja,
al' s Enkijem uspjeh potpun će bit;
on sam, sve izvest može.“¹⁹*

Daleko su oni dani kad se na sumerskim popisima bogova nalazila ispred Enkija, kad su vladari ponosno zazivali njezino ime; kao da su neprestanim promjenama njezina imena ljudi željeli sasvim izbrisati njezin identitet i snagu koju je nekad predstavljala. Konačan slom

¹⁸ Ili u morsko čudovište, ovisno o prijevodu; kod Višića je prevedeno kao „aždaja“.

¹⁹ Višić, Marko: Književnost bliskog istoka / Enuma Eliš. Naprijed, Zagreb, 1993. str. 59-60

njezine snage dolazi u Enuma elišu gdje je slika o stvaranju prvog čovjeka sasvim drugačija: Marduk stvara prvog čovjeka od ostataka Tiamatina sina, a ne ona, iako je prisutna u priči pod imenom Ki.

5.5 Ištar

Ištar je pak babilonska inačica sumerske boginje Inane, no karakterno se čini podosta drugačijom nego što je bila kod njihovih predaka. Obje inačice ove boginje ljubavi su podosta moćne i zastrašujuće po tome što sve mogu učiniti silama prirode, no u babilonskom epu Ištar je prikazana kao prevrtljiva božica koja izjavi Gilgamešu svoju ljubav, a on je odbije tvrdeći da je ona zapravo predatorica koja uništi svakog čovjeka u kojeg se zaljubi. Imamo li na umu da joj to predbacuje čovjek koji je prije prijateljevanja s Enkiduom svakodnevno silovao žene, vidjet ćemo da autor epa postavlja dvostruke standarde za muškarce i žene, bile one boginje ili ne. Ištar, ljutita zbog Gilgamešovih riječi, uzima Rajskog bika te ga pošalje na Zemlju gdje on širi pošast prije nego ga Gilgameš ubije. Priča o Ištar završava tako da ona oplakuje bika i proklinje svog nesuđenog ljubavnika. Kao što je od Ninhursagine snage u Enuma elišu ostala samo trunka, tako vidimo da je i Ištar promijenila svoj karakter od sumerskih dana i to nagore: od snažne, zastrašujuće boginje kojoj su vladari i drugi odlazili po savjete došli smo do prevrtljive predatorice s osobinama tinejdžerke koja pokunjeno plače kad ne ide po njezinom. Možda su babilonski bogovi jednostavno poprimili „ljudskije“ osobine i postali prevrtljiviji ili pak je ovo još jedan od znakova da je snažnim ženama u mitologiji došao kraj.

5.6 Šamhat

O ulogama i položaju žena u Babilonu doznajemo od još jednog lika iz Epa o Gilgamešu, no ovog se puta ne radi o boginji već o hramskoj prostitutki Šamhat. Nakon što je Aruru stvorila Enkidua, on je bezbrižno živio u prirodi sa životinjama i pio vodu s vrela, sve dok mu lokalni farmer nije doveo bludnicu kako bi ga ona civilizirala:

*„Šest dana minu, sedam noći minu –
Enkidu bez prekida bludnicu spoznaje.
Kada se ljubavi nasiti većma, -
Zvjerima svojim pogled upravi on,
Zvjeri stepe od njega bježe.“²⁰*

²⁰ Višić, Marko: Književnost bliskog istoka / Ep o Gilgamešu. Naprijed, Zagreb, 1993. str. 319

Enkidu je bludničenjem s prostitutkom izgubio doticaj s prirodom, snagu i čistoću prvoga čovjeka pa životinje sad od njega bježe, izgubio je na težini i više ne može trčati kao što je to nekad mogao. No, s druge strane, postao je pametniji jer mu je boginja Aruru podarila mudrost. Sličnu ćemo priču susresti u hebrejskoj mitologiji, odnosno u priči o rajskom vrtu, gdje su prvi ljudi izgubili nevinost pojevši jabuku sa stabla spoznaje dobra i zla.

6 HEBREJSKA CIVILIZACIJA

6.1. Vremensko i prostorno određenje

Biblijski Kanaan, dom nekadašnjih Hebreja, smjestio se na području Sirije i Palestine i u njemu su se nalazili manji gradovi-države. Zbog svog položaja – okružen Sredozemnim morem te dvjema velikim civilizacijama onog doba, egipatskom i mezopotamijskom – ovaj je kraj dolazio pod utjecaj raznih kultura, što će se kasnije vidjeti i u njihovoj mitologiji. Hebrejska mitologija specifična je (za razliku od ostalih mitologija koje se ovdje obrađuju) primarno po tome što od svojih početaka ima samo jednog boga i on je definiran kao muški entitet, odnosno mitologija je već od početka patrijarhalne strukture. Ta se činjenica može opravdati time što (još uvijek) ne postoje materijalni ili drugi dokazi koji bi dokazali suprotno, a možda se opravdava time što je, za razliku od na primjer babilonske, sumerske ili pak grčke mitologije, relativno mlada (nastala je pred otprilike 3000 godina, odnosno 1000. godine p.n.e.), pa se razvija u periodu u kojem su invazije indoeuropskih naroda već donijele patrijarhalnu strukturu društva i mitologija se počela prilagođavati tome. Tako u njoj pronalazimo većinom snažne muške likove okupljene pod nazivom patrijasi: Abraham, Izak, Mojsije, Aron, Jošua i drugi. Ipak, i kod Hebreja možemo pronaći snažne ženske likove, sakrivene tisućama godina raznih redakcija.

6.2. Izvori i problemi kod istraživanja

Kako bismo temeljno promotrili starohebrejsku mitologiju i civilizaciju, potrebno je tosloniti se na literaturu koja predstavlja život i vjerovanja hebrejskog naroda. „Budući da Tora u krajnjoj liniji proizlazi od Boga, za Židova nema vrednijeg predmeta poučavanja“²¹. Kako Goldstein napominje, postoji više načina shvaćanja Tore kao temeljnog djela židovske religije: u najosnovnijem smislu Tora je Petoknjižje, odnosno Pet knjiga Mojsijevih, a u širem smislu Tora sadržava i komentare te napomene rabina i zakone koji su proizašli iz takvih komentara i tumačenja teksta. Koja je onda razlika između židovske Tore kao Petoknjižja i Starog zavjeta u kršćanskoj Bibliji? Dva su osnovna dijela Tore: *halaka*, koji se sastoji od zakona, i *hagada*, koji predstavlja klasičan pripovijedački dio. „Hagada može biblijski prikaz nadopuniti pojedinostima, dovesti u sklad prividna protuslovlja, odgovarati na pitanja, uključivati priče iz drugih izvora, izvoditi čudoredne pouke, aludirati na suvremene povijesne

²¹ Goldstein, David: *Židovska mitologija*. Otokar Keršovani, Opatija 1988. str. 7

događaje, raspravljati o važnim teološkim pitanjima, iznositi živopisne anegdote, pa čak i stavljati pokoj u opasku zakonskog značaja, što bi inače spadalo u područje halaha²². Najjednostavniji primjer za to leži u svima dobro poznatoj priči o tome kako je Kain ubio svog brata Abela. Dok u Bibliji pronalazimo samo sažetu priču (svađa među braćom koja je završila ubojstvom), u Tori pronalazimo i objašnjenje kako je gavran naučio Adama tome kako treba pokopati tijelo svog mrtvog sina. Oni najstariji komentari u Tori, koji su nastali u prvim stoljećima nove ere, okupljeni su pod nazivom *midraš*. U brojnim komentarima koji su dodavani tijekom godina, napominje Goldstein, dolazi do problema kad želimo doći do Svetog pisma u svom originalnom obliku: kroz tisuće su se godina mijenjali i nadodavali komentari rabina te umetali dijelovi iz usmene predaje. Stoga je danas teško razlučiti što je u Starom zavjetu doista pisalo, a što su mnogobrojni komentatori smatrali da u njemu piše. Isti se problem javlja i kod mitologije srodne hebrejskoj – kršćanske.

Biblija je najprevođenija knjiga na svijetu, prevedena na tisuće svjetskih jezika, a posebno moramo imati na umu to da je nekad prevođenje izgledalo sasvim drugačije nego što to danas izgleda. U vrijeme kad nije bilo moderne tehnologije ni tiskarskih strojeva, svaka se knjiga prepisivala ručno, a plagijati kao takvi nisu bili problem, što znači da je svaki autor mogao u tekst dodati nešto svoje bez da snosi posljedice zbog toga. Dodamo li tome činjenicu da se mitologije mijenjaju s vremenom, a s njima i njihove svete knjige, dobit ćemo mnoštvo raznolikih verzija jedne te iste knjige. Kako je izgledala originalna Biblija? Je li uopće bila slična onoj današnjoj? Teško je odrediti – čak i one mlađe verzije koje su ipak podosta drugačije od one koju mi danas znamo nisu dio javnih knjižnica. Stoga ćemo se u ovom radu osloniti na današnje verzije i na istraživanja autora koji su imali pristup onim starijim verzijama Starog zavjeta i Tore.

Jedan od najvažnijih problema koji se javljaju kod analize starohebrejske civilizacije i mitologije je sam hebrejski jezik, kojim je pisano najvažnije djelo ove civilizacije, Stari zavjet. Možda su ideje Maura Biglina, autora knjige „Biblija nije sveta knjiga“, predrastične za neke, odnosno za većinu znanstvenika – Biblija zapravo opisuje vanzemaljsku kolonizaciju Zemlje, a Eden je zapravo bio genetski laboratorij – no njegova polazišna točka za ove zaključke bile su karakteristike hebrejskog jezika, a pošto je autor vrsni poznavatelj i prevoditelj hebrejskog jezika, njegove teze ipak možemo, samo djelomično, uzeti kao činjenice. Naime, hebrejski je jezik, u usporedbi s modernim jezicima poput hrvatskog,

²² Goldstein, David: *Židovska mitologija*. Otokar Keršovani, Opatija 1988. str. 7

engleskog ili njemačkog, veoma siromašan u pogledu vokabulara ili pak pisma. Biglino napominje da se jedna hebrejska riječ može prevesti na više *naših* riječi, odnosno da jedna hebrejska riječ ima više mogućih značenja. Također, prijevod otežava i činjenica da je hebrejski jezik zapisan samo suglasnicima, a dodamo li različite vokale na jedna te ista mjesta, možemo dobiti nekoliko riječi od samo jednog zapisa. Tako dolazimo do zaključka da, prevede li se Petoknjžje na drugačiji način od onog kojeg smatramo zadanim, dobivamo sasvim drugačiji tekst koji opisuje nešto sasvim drugo od Boga, rajskog vrta i izbavljenja obećanog naroda.

6.3 Počeci i važni aspekti hebrejske mitologije

Kanaan, dom Hebreja, bio je pod snažnim utjecajem mezopotamijske mitologije i religije, što nam potvrđuju arheološka otkrića kod Ras Šamre 1929. godine. Vidljivo je to i u Starom zavjetu, gdje možemo pronaći priče poput one o Babilonskoj kuli, ali i brojne povezanosti s mezopotamijskim mitovima. Kao što se mit o općem potopu javlja u Gilgamešu, isti se javlja kod Hebreja samo što je glavni akter priče Noa, a sličnosti su vidljive i između Enkidua i Adama – prvi čovjek stvoren od zemlje, *okaljan* ljudskoću zbog žene. Kako je Kanaan postao Izrael i dom Izraelita, odnosno Hebreja,²³ nije još sasvim jasno, pošto je njihova prošlost snažno prožeta mitologijom koju nalazimo u Starom zavjetu, odnosno Knjizi izlaska. Danas se odbacuju teze o tome kako su Hebreji izbavljeni iz ropstva u Egiptu pošto arheološki dokazi govore u prilog tome da je Izrael nastao kao skupina manjih poljodjelskih sela koja su počela prakticirati monoteizam, odnosno koja su počela štovati jednoga boga pod nazivom Jahve.

Možda najvažnija suprotnost u hebrejskoj, a kasnije i kršćanskoj te muslimanskoj mitologiji i religiji, je ona dobra i zla. Čovjek je stvoren dobrim na božju sliku, no zla zmija ga natjerala da pojede jabuku sa stabla spozna je. Tako Bog ima svoje „dobre“ pratitelje, odnosno anđele, koji djeluju kao njegovi glasnici, a hebrejska riječ za njih je *mal'ak*. Nigdje u Svetom pismu nije detaljnije prikazan njihov nastanak ni narav, a prikaz njihovog izgleda se razlikuje. U nekim su segmentima oni poput čovjeka, dok su u nekim dijelovima Biblije sačinjeni od vatre i imaju po četiri ili šest krila i teleće noge. Tek se u kasnijoj židovskoj književnosti obrađuje tema anđela te oni dobivaju imena, poput Mihael, Gabriel, Rafael i Fanuel. Tu dolazi do populariziranog shvaćanja anđela kao sinova božjih čija je glavna zadaća

²³ Izraeliti se smatraju direktnim potomcima partijaha, dok pojam Hebreji označava širu sliku, odnosno njih same, njihove pretke i potomke. Hebreji se kasnije dijele na Židove i Samaritance.

da ga hvale, slave i prenose njegove riječi. Tako Abrahama posjećuju tri anđela, svaki sa svojom zadaćom: jedan da ga izliječi, drugi da najavi Sarinu skorbu trudnoću, a treći da uništi gradove Sodomu i Gomoru.

Suprotnost *dobrim* anđelima javlja se u obliku *zlih* demona. Ovaj aspekt možemo lako povezati s ostalim bliskoistočnim mitologijama u kojima je demonologija bila duboko razvijena. No, za razliku od ostalih mitologija koje su držale da su sile dobra i zla jednako jake i da su ljudi ti koji trebaju pomoći u borbi za dobro, kod Judaizma nailazimo na tezu da su snage dobra bile i uvijek će biti jače nego sile zla. Glavni problem rabinima je bilo tumačenje postanka zla – ako je Jahve stvoritelj svega i ako je bezuvjetno dobar, kako je od njega moglo poteći zlo? Apokrifni tekstovi, oni koji su biblijskog sadržaja, no nisu nikad službeno uvršteni u kršćanski kanon²⁴, to objašnjavaju time da su sinovi božji (anđeli) legli sa zemaljskim ženama i u tome se rodilo zlo. Rabini pak tumače da je duhove stvorio Jahve, a prije nego im je stvorio tijela počeo je dan počinka.

Misticizam, vjerovanje u kojem se svjesno preuzimaju iracionalne težnje i spoznaje te u kojem se teži jedinstvu s nadnaravnim, odnosno božanstvenim²⁵, također je odavno prisutno u hebrejskoj mitologiji, a temeljno djelo tog pravca niknulo je u trinaestom stoljeću u Španjolskoj pod nazivom „Zohar“. Posebno mistično tumačenje hebrejske mitologije pronalazimo pod nazivom Kabala (Kabbalah). Ovaj se oblik židovskog misticizma i teologije javio u trinaestom stoljeću u francuskoj Provansi, točnije u regiji znanom kao Languedoc, i donio sa sobom viđenje svijeta kao *sefirota*, odnosno nama znanog svemira kojeg je stvorio Tiferet.

6.4. Eva i Lilit

Hebrejska mitologija u samoj svojoj srži, u priči o rajskom vrtu, predstavlja ženu kao inferiornu, grešnu i pohotnu te ju okrivljava za progonstvo iz rajskog vrta. U Knjizi postanka, prvom dijelu Starog zavjeta, Jahve stvori prvog čovjeka, odnosno prvo živo biće, iz prašine te ga postavi u rajski vrt koji su natapala četiri kraka rijeke: Pišon, Gihon, Tigris i Eufrat. Zapovijedio mu je jedino da ne jede sa stabla spoznaje dobra i zla. Kako bi čovjeku stvorio društvo, Jahve stvori prvo sva ostala živa bića na tlu i u zraku, no kako je uvidio da mu je potrebno nešto drugo, Bog uspava čovjeka, od njegovog rebra stvori ženu i dovede je njemu:

²⁴ <http://www.enciklopedija.hr>

²⁵ www.enciklopedija.hr

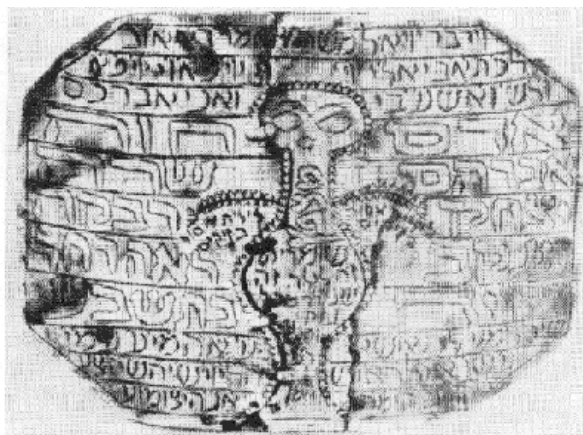
*„Gle, evo kosti od mojih kostiju,
mesa od mesa mojega!
Ženom neka se zove,
od čovjeka kada je uzeta!“²⁶*

Jahve je izričito zabranio ubiranje plodova sa stabla spoznaje dobra i zla, no lukava zmija je nagovorila čovjekovu ženu da pojede plod sa stabla, a potom ga žena dala svome mužu, zbog čega ih je Bog prognao iz rajskog vrta obraćajući se ženi:

*„Trudnoći tvojoj muke ću umnožit,
u mukama djecu ćeš rađati.
Žudnja će te mužu tjerati,
a on će gospodarit nad tobom.“²⁷*

U ovim je segmentima Knjige postanka jasno vidljiv stav prema ženama koji će religije kasnije zadržati i dodatno iskoristiti: žena je, po samom svom postanku, inferiorna muškarcu (Eva je stvorena od Adamovog rebra), a po nošenju sa zmijom je vidljivo i da je karakterno slaba, pa je na muškarcu da gospodari njome.

Već prva stranica Knjige postanka postavlja jedno zanimljivo pitanje: zašto postoje dva izvještaja u stvaranju? Prethodni citati preuzeti su iz drugog izvještaja, dok se u prvom navodi: „Na svoju sliku stvori Bog čovjeka, na sliku Božju on ga stvori, muško i žensko stvori ih“²⁸. Ovdje jasno vidimo razliku u stvaranju žene: dok je u drugom

Slika 4: Amulet s natpisom 'Lilit je vezana'. Bagdad, 16. ili 17. st.

napravljena od čovjekovog rebra, u prvom ih je Bog stvorio istovremeno. Kako bi razjasnila takav koncept, kasnija rabinska književnost posudila je odgovor iz babilonsko-asirske mitologije. Tamo se kao demon javljala ranije spomenuta Lilitu, a rabini su uzeli koncept lika i uklopili ga u židovsku mitologiju pod nazivom Lilit / Lilith, kojeg lako povezujemo s rječju

²⁶ Biblija: Knjiga postanka. Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1987. str. 2

²⁷ Biblija: Knjiga postanka. Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1987. str. 2

²⁸ Biblija: Knjiga postanka. Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1987. str. 1

lajla, što znači noć. Srednjovjekovni zbornik „Abeceda ben Sirach“²⁹ donosi zanimljivu priču o Lilith, u kojoj je ona prva Adamova žena, stvorena od zemlje poput njega. Iako stvoreni jednaki, Adam zahtjeva da mu se Lilith podredi, zbog čega ona pobjegne, a Bog za njom pošalje tri anđela (hebrejski Suvj, Snsuvj, Smnglf). Anđeli je pronadu kod Crvenog mora, a ona odbije poći s njima i prihvati kaznu koju su joj odredili: da će svaki dan umrijeti sto njezine djece, a djeca će biti zaštićena budu li nosila amulet s imenima trojice anđela. Ovaj mit o Lilit prikazuje ženu koja je svjesna svog ropstva iako je stvorena jednaka i koja radije postane demon negoli se podredi robovlasniku. Imamo li na umu i da je pobjegla na Crveno more, gdje židovski narod, prema Svetom pismu, čeka konačni spas od ropstva, možemo jasno vidjeti brojne aluzije koje ta priča donosi.

Ova se verzija mita ubrzo proširila kod svih pripadnika židovske vjere i poprimila brojne varijante. Tako je ona, prema Goldsteinu, uz Samaela ona jedan od dva arhidemona

Slika 5: Amulet s tri anđela koji zarobljavaju vješticu Lilit. Amsterdam, 1701.

koji zbog svoje neposlušnosti prema Bogu i Adamu napada novorođenčad. Kako bi zaštitile svoju djecu, majke su izrađivale brojne amulete koji su ih štitili od Lilit. Zohar, djelo nastalo u Španjolskoj u 12. stoljeću, prikazuje Lilith kao Sotoninu ženu, dok se u Kabali pojavljuje kao protivnica Šekini, ženskoj božjoj prisutnosti. Ipak, u većini tih mitova Lilith pokazuje dvije strane svoje osobnosti, napominje Hurwitz³⁰. Dok

ženama ona predstavlja lošu majku i ubojicu djece, pred muškarcima je ona uvijek kobna zavodnica koja ih obmani kako bi rodila što više demona. Dapače, u mističnom Zoharu ona zavede čak i samog Boga te ga otuđi od Šekine, a zaustaviti je može jedino dolazak obećanog Mesije. Tu paralelu možemo povući s često zastupanim stereotipom kojeg kritiziraju mnoge feminističke autorice i autori, onim koji muškarce povezuje s racionalnim i tjelesnim, a žene s iracionalnim i emocionalnim. Lilith tako za oba aspekta predstavlja kobni duh koji donosi nesreću.

²⁹ www.myjewishlearning.com

³⁰ Hurwitz, Steven: *Lilith the First Eve: Historical and Psychological Aspects of the Dark Feminine*. Daimon Verlag, Einsiedeln 1999.

Da Lilit nije samo dio kasnije židovske mitologije, potvrđuje i Stari zavjet u Bibliji. U Proročkim knjigama, točnije u knjizi proroka Izaije, u 34. poglavlju pronalazimo ulomak:

„Ondje će se sretat divlje mačke
s hijenama,
jarci će dozivati jedan drugoga;
ondje će se odmarati Lilit
našav počivalište.“³¹

Za razliku od židova, kršćani nigdje ne objašnjavaju Lilit u sklopu svoje vjere, a u nekim prijevodima umjesto *Lilit* navodi se *noćna stvorenja* ili pak *vještice*, što je zanimljivo jer sumerska Lilitu u prijevodu znači *noćna vještica*.

6.5 Šekina

U Zoharu ponovno nalazimo nekadašnje poimanje Sunca i Mjeseca kao božanskih bića. Ranije je spomenuto kako su drevni narodi Mjesec povezivali sa ženstvenošću, a Sunce s muževnošću te da su zajedno donosili život. Židovski se misticizam vraća tim razmatranjima tako da Mjesec smatra simbolom Šekine, odnosno božje nazočnosti koja je povezana sa ženskim aspektom, dok se Sunce manifestira kao simbol Tifereta, odnosno samog božanstva. Ipak, shvaćanje ženstvenosti ovdje je izmijenjeno, pa je tako Šekina podrežena Tiferetu, odnosno ona od njega prima utjecaj i moć te služi kao neka vrsta poveznice između svoj supruga i čovječanstva. Stoga osobe koje prakticiraju kabalizam svoje molitve upućuju upravo njoj, kako bi ih ona prikazala dovoljno vrijednim pred očima svog družnika. Šekina u hebrejskom znači prisutnost, obitavanje, i neobično je vidjeti da je takav lik, ženstvenosti koja se povezuje s božanskim, niknuo iz mitologije koja je od početka bila patrijarhalno usmjerena. Neki autori, poput Greenea³², propituju vrijeme nastanka ovog mita (srednji vijek) te težak položaj židova u to vrijeme, te u tome nalaze neku vrstu odgovora na kršćansku mitologiju, odnosno na lik Djevice Marije.

³¹ *Biblija: Proročke knjige*. Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1987. str. 735.

³² Green, Arthur: *Shekinah, the Virgin Mary, and the Song of Songs: Reflections on a Kabbalistic Symbol in Its Historical Context*. Association for Jewish Studies, 2002.

7 GRČKA CIVILIZACIJA

7.1 Početci civilizacije

Razvoj kulture na području današnje grčke počinje pojavom Minojske (3000. godine p.n.e.) i Mikenske (1600. godine p.n.e.) civilizacije. O životu tih civilizacija postoji vrlo malo dokaza – od Minojana potječe još uvijek nedešifrirano pismo Linear A, dok su se Mikenjani koristili Linear B pismom, koje je nekoliko stotina godina starije od grčkog alfabeta. Padom tih civilizacija započeo je period koji se naziva i mračnim dobom grčke, referirajući se na period srednjeg vijeka, kad su pismo i kultura bili posve zanemareni, a područje Grčke su pustošili razni narodi. U prvom tisućljeću prije nove ere ponovno dolazi do naseljavanja grčkih plemena od kojih su vjerojatno najvažniji Dorani, narod koji je ponovno pokrenuo fokus na kulturu te od Fenićana preuzeo pismo.

7.2 O grčkoj mitologiji

Danas je grčka mitologija, za razliku od onih mezopotamijskih, naširoko poznata diljem svijeta, vjerojatno iz nekoliko razloga: stari su Grci bili visokorazvijena civilizacija koja je položila temelje modernoj demokraciji i filozofiji, između ostalog; Grčka je dio Europe, kontinenta koji je izrodio brojne kolonizacijske sile pa je njihova mitologija lakše došla do tih kolonizatorskih sila i širila se diljem svijeta; a vjerojatno najvažniji razlog je taj da je grčka mitologija kasnije postala rimska mitologija. Iako su Rimljani izmijenili nazive svojih bogova, mitovi su ostali isti. Kao vjerojatno najvažnija sila starog vijeka, Rimljani su svoj utjecaj ostavili diljem Europe i šire pa se zahvaljujući njima velik dio svijeta upoznao s mitovima starih Grka, a dovoljan dokaz o utjecaju Rimljana je najrasprostranjenija današnja religija – kršćanstvo – koje se proširilo upravo zahvaljujući tome što su Rimljani kasnije preuzeli tu vjeru.

Tako danas ostatke grčke i rimske mitologije nalazimo svugdje, što je vidljivo pogledamo li samo nazive nebeskih tijela – Mars, Pluton, Uran, Venera, Saturn i drugi, sve su to nazivi nekadašnjih bogova. Kozmetička tvrtka nosi naziv Afrodita pošto ih spaja ljepota; u popularnoj kulturi ćemo često čuti da je netko građen kao Apolon; susret s meduzama ponekad može biti koban, baš kao i s istoimenim grčkim čudovištem; kemijski element titan dijeli karakteristiku snage sa svojim grčkim imenjicama, a pas mog susjeda zove se Zeus jer je njegov vlasnik vjerojatno htio imenom dočarati moć tog rotvajlera. No ipak, ona verzija

koja je popularna diljem svijeta nije ona od koje je sve počelo. Danas je većina ljudi upoznata sa Zeusom kao vrhovnim poglavarom bogova, no rijetko se tko upita od koga je on potekao i tko je njega stvorio. Istražimo li korijene ovih božanstava, vidjet ćemo da su Grci bili okrenuti zemlji koja je bila simbol ženstvenosti i u njoj su tražili početke stvaranja, a postoji nekoliko verzija takvog mita.

7.3 Mit o stvaranju I: Eurinoma

Pojam Pelazgi koristili su stari grčki pisci kako bi se referirali na domorodačke narode koji su nastanjivali područje Grčke prije dolaska Grka, ali i područja čitavog egejskog mora. Robert Graves u svojoj knjizi „Grčki mitovi“ proučava mitove drevnih Pelazga kroz fragmente nekadašnjih epova koje nadopunjuje pričama iz djela Homera, Tzetresa te onih iz ostalih mitologija, te daje pregledan mit o Eurinomi, božici stvaranja. Ona je gola istupila iz Kaosa te prvo razdvojila nebo i zemlju kako bi mogla započeti sa svojim očaravajućim plesom. Njezin je ples zaveo zmiju pod imenom Ofion, koja se potom spojila s njome i oplodila sjeverni vjetar, Boreas. Eurinoma je potom u obličju golubice iznijela jaje iz kojeg je nastao čitav nama poznati svijet. Nakon povlačenja na Olimp, Ofion je razljutio Eurinomu prisvojeći zaslugu za stvaranje svijeta pa ga ona prognala u podzemne pećine te postavila po jednog Titana i Titanu da vladaju planetima. Prema ovome mitu, prvi je čovjek potekao iz Arkadije i zvao se Pelazg. Iako je Graves stekao popularnost i dobio podršku znanstvenika svog područja, mnogi se klasični autori ne slažu s njegovim tezama te drže da je Eurinoma bila samo jedna Okeanida, a majka stvoriteljica bila je ona koju prikazuje Hesiod.

7.4 Mit o stvaranju II: Gaja

Hesiod je bio grčki pjesnik koji je stvarao svoja djela u otprilike isto vrijeme kad i Homer (oko 700. godine p.n.e.), iako ih dijeli sasvim drugačiji pristup književnosti: dok je Homer fokusiran na veličanje slavni ratnih vremena i velikih junaka, Hesiod se bavi svakodnevnim životom, a pogotovo njegovom mračnijom i depresivnijom stranom. U svojim djelima od pokazuje veliko strahopoštovanje prema bogovima, zagovara pravdu (koja će poteći iz ruke bogova), a, mnogi će se autori složiti, i veliku nesklonost prema ženskom rodu. Ranije Hesiodovo djelo koje je preživjelo sve do danas naziva se „Teogonija“, odnosno „O postanku bogova“ i u njemu Hesiod daje detaljan pregled stvaranja svih grčkih bogova od samih početaka. Prema autoru, u početku je postojao Kaos iz kojeg je prva niknula Gaja

(Gaia, Gaea), primordijalna elementarna božica zemlja koja je potom stvorila Urana, odnosno primordijalno nebo, kako bi se mogao oviti oko nje.

*Dakle, Kaos bi na samom početku, a zatim
Zemlja širokih prsi – dom vječit i siguran svima (...)
Zemlja je ponajprije porodila jednako sebi
Nebo puno zvijezda da cijelu je zastre, a boz'ma
Blaženima da bude sijelo sigurno, vječno.³³*

Tako je Gaja postala sjedištem čovjeka, a Uran sjedištem bogova. Sama je izrodila brežuljke i more, dok je s Uranom stvarala Titane, Kiklope i divove. Kad bi se neki od njih rodio Uran bi ga sakrio u Gaji, pa je ona stvorila kameni srp³⁴ kako bi mu se osvetila. Tim je bodežom titan Kron kastrirao Urana, a od njegovog uda nastala je Afrodita. Gaja je bila ta koja je spasila Zeusa kad ga njegov otac Kron htio pojesti i koja mu je pomogla pobijediti Titane.

U ovim dvama verzijama mita o stvaranju lako možemo stvoriti poveznice sa sumerskom mitologijom, u kojoj također postoji primordijalna božica Zemlja Nammu, s kojom dijelu sudbinu: obje su stvorile svijet iz ničega, da bi na kraju njihove uloge vođa preuzeli njihovi potomci. Također, tu jasno vidimo i poveznicu s Babiloncima, koji su u epu Enuma Eliš slavili pobjedu Marduka nad primordijalnom božicom Tiamat, baš kao što Hesiod slavi pobjedu Zeusa nad Titanima – oboje simbolizira pobjedu novog patrijarhalnog poretka nad starim, matrijarhalnim poretkom.

7.5 Pandora

U mitu o Pandori, kojeg nalazimo u Hesiodovoj Teogeniji, nalazimo mnoge poveznice s prethodnim mitologijama. Naime, Pandora je bila žena stvorena od zemlje, baš kao što su to bili prvi ljudi u Svetom pismu, Enkidu kod Babilonaca i oni koje je osmislila Nammu kod Sumerana. Stvorio ju je Hefest na Zeusovu zapovijed kako bi se potonji osvetio Prometeju za darivanje vatre čovjeku te joj je dao staklenku³⁵ punu svih zala ovog svijeta. Pandora je iz znatiželje otvorila staklenku te ih time oslobodila na ovaj svijet, baš kao što je

³³ Hesiod: Postanak bogova. Demetra, Zagreb 2005. str. 93

³⁴ Hesiod ga naziva sivim oruđem, dok je u Gravesovom prijevodu on kameni srp. Graves Gaju naziva samo „Majkom Zemljom“.

³⁵ Iako je danas poznatija kao Pandorina kutija, pravilan prijevod je staklenka. Pojam kutije se pojavio u 16. stoljeću krivim prevođenjem.

Eva u rajskom vrtu poslušala zmiju i tako zajedno s Adamom počinila prvi, odnosno *istočni grijeh*.

*Kada je stvorio Zeus to lijepo zlo mjesto dobra,
Odmah izvede nju med bogove druge i ljude
U čudu nađu se bozi vjekoviti i smrtni ljudi
Vidjevši opasnu tu, bezizlaznu zamku za ljude.
Od nje je poteko rod i pleme pogubno žensko,
Koje ko nevolja teška med smrtnim muškarcima žive –
Kleto siromaštvo s njima ne dijeleć, već obilje samo.³⁶*

Hesiod tu nastavlja dalje s omalovažavanjem ženskog roda te upozorava čovjeka da se može spasiti samo tako da odbije ženidbu. Iz ovog ulomka možemo zaključiti nekoliko stvari. Prva je ta da se Hesiodu ženski rod veoma zamjerio jer, kako ističu neki autori, kog njega je neprestano prisutno grđenje i napadanje žena za sva zla ovog svijeta (a ovdje traži opravdanje u prvoj ženi, Pandori) i to ne zbog perioda i društva u kojem je djelovao, što je vidljivo po tome da Homer nema isti takav pristup. Stoga sve što Hesiod kaže na temu Pandore možemo malo ublažiti. Druga stvar koja nam zvuči poznato kad vidimo *lijepo zlo mjesto dobra, opasna i bezizlazna zamka za ljude, pleme pogubno žensko* i *nevolja teška* je priča o Lilit iz hebrejske mitologije. I ona je bila prva žena koja je kasnije postala kobna za sav muški rod, koja svojim čarima djeluje veoma privlačno i time muškarce dovodi do propasti. U liku Pandore, kao što možemo vidjeti, ima mnoštvo poveznica s prvim ženama iz prethodnih mitologija, no sve se mogu sažeti u jednu priču: prva žena koju su stvorili bogovi i koja je muškarcu donijela propast. Na ovom smo nivou već daleko od onih slavljenja žene kao stvoriteljice, to je vrijeme strogog patrijarhata pa Hesiod Gaji, majki stvoriteljici, poklanja samo nekoliko stihova, a Pandorinoj pogubnosti poklanja cijelo poglavlje.

³⁶ Hesiod: Postanak bogova. Demetra, Zagreb 2005. str. 127

8 ZAKLJUČAK

Novo shvaćanje daleke prošlosti koje je pokrenuo 1861. godine J.J. Bachofen svojim djelom „Majčinsko pravo“ zagovara tezu da su prije uspostave patrijarhata u drevnim civilizacijama društva bila matrilinearna, odnosno da su žene bile te koje su vodile spomenuta društva. Pošto je društvo duboko povezano s mitologijom, znanstvenici tvrde da je u svim starim civilizacijama štovana bila Majka božica, odnosno Majka zemlja, a da se ostatci takvog vjerovanja vide u kasnijim mitologijama čije pisane dokaze čitamo danas u djelima poput Epa o Gilgamešu ili pak Teogonije. Takvo je shvaćanje naišlo na brojne kritike, ali i prihvaćanja, pa se i dandanas objavljuju radovi koji nude nove poglede na stare tekstove i arheološke iskopine.

Na temelju drevnih primordijalnih elementarnih božanstava koje su bile predstavljene u obliku Majke Zemlje – Nammu, Tiamat, Eurinoma, Gaja – možemo zaključiti da su nekadašnji narodi povezivali život s majčinstvom, odnosno sa ženskošću. Takvo se gledište može vidjeti čak i u onim strogo patrijarhalnim mitologijama poput hebrejske u kojoj je, iako loša, Lilit još uvijek majka. Ipak, u tim mitovima vidimo da su uloge vođa imali njihovi muški potomci poput Enkija ili pak Zeusa. Neki znanstvenici to objašnjavaju time da su drevni ljudi vidjeli kako život dolazi od žene u svakodnevnom životu, odnosno u rođenju djeteta, pa su one bile zadužene za brigu o njima i o obitelji dok je posao muškaraca bio vladanje i vođenje.

No, ranije spomenuta nova struja u područjima arheologije, antropologije, povijesti i teorije književnosti pak u tome vidi ostatke nekadašnjeg sustava društva. Taj je sustav, kažu oni, bio matrijarhalno ustrojen te su žene bile vladarice, a provalama patrijarhalnih naroda on se promijenio zajedno s mitologijom. Koja je od te dvije teze istinita, vjerojatno nikad neće biti dokazano. Previše je tisućljeća prošlo i previše je ratova razorilo nekadašnje hramove i spise koji su možda čuvali odgovor na prošla vremena, dok narodi za vrijeme neolitika (doba u kojem je navodno vladao matrijarhat) nisu imali razvijeno pismo kojim bi nam mogli dati odgovore na naša pitanja. Iako je to jedna od kritika upućena znanstvenicima koji zagovaraju ovu tezu, lakše je i ljepše vjerovati u to da su nekad postojala društva temeljena na solidarnosti koja su živjela u miru jedni s drugima.

9 LITERATURA

KNJIGE

Biblija, stari i novi zavjet. Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1987.

Bart, Roland: *Književnost, mitologija, semiologija.* Nolit, Beograd 1971.

Engels, Friedrich: *Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države.* Naprijed, Zagreb 1973.

Eliade, Mircea: *Kozmologija i alkemija drevnog Babilona.* Scarabeus-naklada, Zagreb 2005.

Goldstein, David: *Židovska mitologija.* Otokar Keršovani, Opatija 1988.

Graves, Robert: *Grčki mitovi.* Biblioteka Mitologica, Cid-Nova, Zagreb 2003.

Gray, John: *Mitologija Bliskog istoka.* Otokar Keršovani, Opatija 1987.

Hesiod: *Postanak bogova.* Demetra, Zagreb 2005.

Hurwitz, Steven: *Lilith the First Eve: Historical and Psychological Aspects of the Dark Feminine.* Daimon Verlag, Einsiedeln 1999.

Kramer, Samuel Noah: *Historija počinje u Sumeru.* Epoha, Zagreb 1966.

Marjanić, Suzana i Prica, Ines: *Mitski zbornik.* Institut za etnologiju i folkloristiku; Hrvatsko etnološko društvo; Scarabeus-naklada, Zagreb 2010.

Košutić-Brozović Nevenka: *Čitanka iz stranih književnosti 1.* Školska knjiga, Zagreb 2007.

Popović, Anto: *Uvod u knjige Staroga zavjeta 1.* Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2012.

Scholem, Gershom: *Origins of the Kabbalah.* The Jewish Publication Society, Princeton 1987.

Višić, Marko: *Književnost drevnog Bliskog istoka.* Naprijed, Zagreb 1993.

Wesel, Ule: *Mit o matrijarhatu: o Bachofenovu „majčinskom pravu“ i položaju ženau ranim društvima prije nastanka državne vlasti.* Scarabeus, Zagreb 2004.

ČLANCI

Green, Arthur: *Shekhinah, the Virgin Mary, and the Song of Songs: Reflections on a Kabbalistic Symbol in Its Historical Context*. Association for Jewish Studies, 2002.

Jukić, Tatjana: *Roland Barthes, Mit danas*. Čemu: časopis studenata filozofije, No. 9, veljača 1997.

Tomko, Seth: *The Role of Women in the Epic of Gilgamesh*. (owlcation.com)

Johnson, Marguerite: *A Feminist Nightmare: How Fear of Women Haunts Our Earliest Myths*. (theconversation.com)

Wise, Janet: *Punishing Eve Part V: Tracing the Shift to Patriarchy in Sumer*. (www.janetwise.net)

Zohreh Behjati-Ardakani, Mohammad Mehdi Akhondi, Homa Mahmoodzadeh, Seyed Hasan Hossein: *An Evaluation of the Historical Importance of Fertility and its Reflection in Ancient Mythology*. Journal of Reproduction & Infertility, 2016.

Relke, Joan: *The Archetypal Female in Mythology and Religion: The Anima and the Mother*. Europe's Journal of Psychology, 2007.

INTERNETSKE STRANICE

Electronic Text Corpus of Sumerian Literature: etcsl.orinst.ox.ac.uk/edition2/etcslbycat.php

Oxford Classical Dictionary: classics.oxfordre.com

Encyclopaedia Britannica: www.britannica.com

Ancient Mesopotamian Gods and Goddesses:
oracc.museum.upenn.edu/amgg/listofdeities/namma/index.html

www.enciklopedija.hr

www.merriam-webster.com

www.myjewishlearning.com

SLIKE

pinterest.com

članak T. Jukić *Roland Barthes, Mit danas*

gettyimages.com

britannica.com